

برآورد شاخص‌های اقتصاد مقاومتی

مرتضی بیرانوند^۱، علیرضا نصر اصفهانی^۲، محمد آقارضا درمنی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۰۴

چکیده

در این مطالعه، با در نظر گرفتن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و با توجه به ادبیات موجود در زمینه مقاومت اقتصادی، شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی ایران ارائه می‌گردد. شاخص اول بر اساس منابع آماری جهانی و در بازه سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۴ میلادی برای ۱۴۰ کشور مختلف با تواتر سالانه محاسبه می‌شود و هدف از آن، رصد کردن جایگاه ایران در میان کشورهای جهان از منظر مقاومت اقتصادی و اجزای تعیین‌کننده آن است. همچنین شاخص دیگری تنها برای ایران و به صورت فصلی محاسبه می‌گردد که هدف از آن، ارائه یک سری زمانی مناسب است تا امکان رصد شاخص مقاومت اقتصادی در مقاطع زمانی مشخص سه‌ماهه فراهم شود. از آنجا که محدودیت دسترسی به آمارهای مختلف انتخاب متغیرها را برای تواتر فصلی پیچیده‌تر می‌کند، شاخص مقاومت اقتصادی فصلی برای ایران بر اساس متغیرهای محدودتر و از سال ۱۳۸۰ تا فصل اول سال ۱۳۹۴ محاسبه گردیده است.

طبقه بندی JEL : O1, O10, O15, O16, O5, O53, O57.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، آسیب‌پذیری اقتصادی، انعطاف‌پذیری اقتصادی.

Email: beiranvand.mo@gmail.com

Email: a.r.nasresfahani@gmail.com

Email: m.agharazi@ut.ac.ir

۱. کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه فردوسی مشهد

۲. دانشجوی دکترا آینده پژوهی مرکز تحقیقات سیاست علمی

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

مقدمه

"باهدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا ابلاغ می‌گردد" (ابلاغیه سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲). آغاز متن سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با تأکید بر کلمه شاخص‌های مقاومت اقتصادی خود نشان‌دهنده اهمیت بالای بحث تدوین و ارزیابی شاخص‌های اقتصاد مقاومتی است؛ شاخص‌هایی که بتوان بر اساس آن‌ها میزان مقاومت اقتصاد نسبت به شوک‌های اقتصادی و همچنین مسیر دستیابی به سایر مؤلفه‌های الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است را مشخص کرد.

بنا به نظر رهبر معظم انقلاب، هدف از ابلاغ موضوع سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی تنها ارائه نقشه راه نیست بلکه ارائه شاخص‌های لازم و صحیح برای پی‌موندن راه نیز مدنظر بوده است. به همین سبب است که ایشان تدوین برنامه‌های زمان‌بندی شده را سومین ضرورت الزام تحقق اقتصاد مقاومتی دانسته و بر این باورند که باید سهم هر قوه و همچنین سهم هر دستگاه در اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، به‌طور دقیق مشخص شود. این مهم محقق نمی‌شود جز اینکه شاخص‌ها و معیارهایی شفاف، قابل اندازه‌گیری و علمی تدوین شود که بر مبنای آن‌ها پیگیری پیشرفت کارها امکان‌پذیر شود.

همچنین از آنجا که سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، فقط برای شرایط کنونی نیست بلکه یک تدبیر بلندمدت است؛ برای دستیابی به اقتصاد مقاومتی در بلندمدت باید برنامه‌ریزی‌های بلندمدت صورت گرفته و سیاست اقتصادی به‌گونه‌ای اتخاذ شود تا اهداف تعیین‌شده محقق شوند. گردآوری و پردازش اطلاعات، استنتاج، تعیین شاخص برای هر بخش و اطلاع‌رسانی به مردم از جمله ضرورت‌های این برنامه‌ریزی است؛ بنابراین از این جنبه نیز وجود شاخص‌هایی برای برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی در چهارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی حیاتی است. بنا بر مجموع موارد بالا هرچند که اقتصاد مقاوم، ماهیتی چندگانه دارد که باعث می‌شود نتوان آن را با یک شاخص منفرد نشان داد (ممبینی، ۱۳۹۱)؛ اما می‌توان با استفاده از شاخص‌های ساده در حوزه‌های مختلف اقتصادی و یا ایجاد شاخص‌های ترکیبی تا حدودی مقاومت یک اقتصاد را سنجید.

شاخص‌هایی که در سطح بین‌المللی برای سنجش مقاومت اقتصادی به کار می‌روند اغلب نمی‌توانند روایت دقیقی از مقاوم بودن اقتصادهای مشابه اقتصاد ایران ارائه دهند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳). از طرف دیگر مفهوم بومی اسلامی مد نظر رهبر معظم انقلاب از اقتصاد مقاومتی تفاوت‌هایی در سطح مبانی نظری با ادبیات رایج دارد که لازم است مد نظر قرار گیرد. همچنین با توجه به جدید بودن موضوع، مطالعات انجام‌گرفته داخلی حول شاخص‌های ارزیابی اقتصاد مقاومتی بسیار محدود است؛ این در حالی است که بحث‌های کیفی و انتزاعی بدون در نظر گرفتن ملاک‌ها و مقیاس‌های کمی و آماری مستند می‌تواند یکی از آسیب‌ها و چالش‌های جدی در مسیر تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی باشد. از این‌رو پژوهش حاضر با دید جامع‌تر و یکپارچه‌تری پیرامون

طراحی و اندازه‌گیری شاخص‌های ارزیابی اقتصاد مقاومتی سعی در ارائه پاسخ به مسئله شاخص‌سازی مدون و علمی در حوزه اقتصاد مقاومتی دارد.

در این مقاله با در نظر گرفتن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و با توجه به ادبیات موجود در زمینه مقاومت اقتصادی، به دنبال ارائه و اندازه‌گیری شاخص‌های مقاومت اقتصادی برای ایران و کشورهای جهان خواهیم بود. شاخص مذکور بر اساس مطالعات انجام گرفته در این حوزه و با ملحوظ کردن ویژگی‌های خاص اقتصادی و سیاسی ایران مطرح می‌گردد. همچنین این شاخص یک شاخص ترکیبی است که می‌تواند با متغیرهای دیگر هم شاخص مشابه ساخته شود.

۱. ادبیات نظری

۱-۱. مفهوم مقاومت اقتصادی

در ابتدا لازم است تا بین دو مفهوم تمایز قائل شویم. اول مفهوم آسیب‌پذیری اقتصادی؛ به این معنا که یک اقتصاد به صورت بالقوه به چه میزان در معرض دریافت تکانه است. دوم مفهوم مقاومت اقتصادی که به معنای توان اقتصاد در تقلیل آثار منفی پس از دریافت تکانه است. در ادامه به بررسی هر کدام از این مفاهیم پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱. آسیب‌پذیری اقتصادی

آسیب‌پذیری اقتصادی، اشاره به استعداد ذاتی یک اقتصاد در میزان مواجهه با شوک‌های برون‌زا دارد. به عبارت دیگر، آسیب‌پذیری بیان می‌کند که اقتصاد تا چه میزان در معرض دریافت تکانه‌های بیرونی و خارج از کنترل است. مؤلفه‌های اصلی تاثیرگذار بر آسیب‌پذیری اقتصادی، با شرایط ذاتی که یک کشور را در معرض عوامل خارجی قرار می‌دهند ارتباط می‌یابد و شامل باز بودن تجاری، وابستگی به طیف محدودی از صادرات (تمرکز صادرات)، وابستگی به واردات استراتژیک و انزوای جغرافیایی است.

بحث آسیب‌پذیری در ادبیات اقتصادی بیشتر در رابطه با کشورهای کوچک در حال توسعه (SIDS) مطرح شده است. آنچه که این کشورها را آسیب‌پذیر می‌کند عبارتست از بازار داخلی کوچک، عدم توانایی در استفاده از بازده‌های نسبت به مقیاس، کمبود مواهب طبیعی و حجم بالای واردات (مخصوصاً واردات کالاهای راهبردی مانند غذا و سوخت)، محدودیت‌های تنوع‌بخشی و محدود بودن بازارها، محدودیت در اعمال سیاست‌های رقابت

1. Economic Vulnerability
2. Economic Resistance
3. Small Island Developing States

داخلی، وابستگی به طیف محدودی از محصولات صادراتی، ناتوانی در تاثیرگذاری بر قیمت‌های جهانی، و عدم قطعیت در عرضه به دلیل دور بودن و انزوای جغرافیایی است.

۱-۲. مقاومت اقتصادی

زمانی که بحث آسیب‌پذیری مطرح می‌شود، مساله مقاومت نیز خود به خود مطرح می‌شود. مقاومت اقتصادی با توان یک کشور در بهبودی سریع پس از دریافت تکانه مرتبط است. به عبارت دیگر، مقاومت اقتصادی به میزان تاب‌آوری یک اقتصاد در برابر اثرات منفی تکانه‌های خارجی اشاره دارد و می‌توان آن را از دو جنبه مورد بررسی قرار داد. یکی جذب تکانه که همان توانایی یک اقتصاد برای مقاومت در برابر تکانه‌های برون‌زا است تا اثر نهایی آن‌ها خنثی شده یا ناچیز گردد. این نوع مقاومت زمانی رخ می‌دهد که اقتصاد مکانیسم‌هایی برای کاهش اثر تکانه‌ها داشته باشد که می‌تواند جذب تکانه نامیده شود. جنبه دیگر هم، واکنش به تکانه است که بیانگر توانایی یک اقتصاد در بهبود سریع پس از دریافت تکانه‌های برون‌زای منفی و یا بهره‌برداری بیشینه از تکانه‌های مثبت است. (بریگو گلیو، ۲۰۰۳)

عوامل بسیاری هستند که می‌توانند تقویت مقاومت اقتصادی را به دنبال داشته باشند:

- افزایش قدرت رقابت اقتصاد
- ایجاد ثبات در اقتصاد کلان
- بهبود حکمرانی
- ایجاد تنوع در اقتصاد به منظور کاهش اتکای بیش از حد به طیف محدودی از صادرات
- تقویت زیرساخت‌های حمل و نقل و ارتباطات

تاب‌آوری اقتصادی که یکی از ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی معرفی شده در سیاست‌های کلی منشور مقام معظم رهبری است، به توانایی کشورها در ایستادگی، مطابقت‌پذیری و برگشت‌پذیری بعد از وارد شدن شوک‌های خارجی به اقتصاد دلالت دارد. اصطلاح تاب‌آوری اقتصادی، نخستین بار در تشریح وضعیت کشور سنگاپور مطرح گردید. کشور سنگاپور علیرغم مواجهه با شوک‌های بزرگ خارجی، یکی از بیشترین نرخ‌های رشد اقتصادی و سرانه تولید ملی در جهان را به خود اختصاص داده است. بر این اساس هر اقتصادی در مواجهه با شوک‌ها، با پدیده تاب‌آوری روبه‌رو است و میزان و شدت آن‌ها درجه استحکام آن اقتصاد را بازگو می‌کند.

۱-۲. ارتباط آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی

با توجه به مطالبی که در رابطه با آسیب‌پذیری اقتصادی بیان شد، انتظار می‌رود که اقتصادهای کوچک، دچار ناپایداری و عدم ثبات اقتصادی بیشتری نسبت به سایر کشورها باشند. اما نکته جالب اینجاست که مطالعات انجام گرفته نشان می‌دهد که برخی از اقتصادهای کوچک توانسته‌اند علیرغم آسیب‌پذیری اقتصادی بالا، GDP

1. Singapore Paradox
2. Biguglio, L. & Kisanga, E. J

یا تولید ناخالص داخلی سرانه نسبتاً بالایی در مقایسه با سایر کشورهای در حال توسعه ایجاد نمایند. از این میان می‌توان به کشور سنگاپور اشاره کرد که این امر به «معما یا تناقض سنگاپور» شهرت یافته است. چرا که این کشور علی‌رغم آسیب‌پذیری بالای اقتصادی، به سطوح بالای توسعه دست یافته است. با توجه به مطالبی که در بخش قبل ارائه گردید، به نظر می‌رسد با کنار هم نهادن مفاهیم «آسیب‌پذیری اقتصادی» و «مقاومت اقتصادی» می‌توان پاسخی برای این معما به دست آورد. (بریگولیو و کیسانگا، ۲۰۰۴)

۳-۱. مرز بین آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی

ترسیم مرز مشخصی بین مفهوم آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی بسیار دشوار است. با این حال می‌توان معیاری برای تفکیک این دو مفهوم از هم ارائه داد. بر اساس این معیار، آسیب‌پذیری بر اساس ویژگی‌های ذاتی اقتصاد و مفهوم مقاومت بر اساس معیارهای سیاستی سنجیده می‌شوند. به عبارت دیگر:

(۱) اندازه‌گیری آسیب‌پذیری باید بر جنبه‌هایی تاکید داشته باشد که دولت نقشی در آن‌ها نداشته و یا نقش بسیار کمی می‌تواند داشته باشد و بنابراین نمی‌توان آن‌ها را به سیاست‌گذار ارتباط داد. به عبارت دیگر کشوری که به صورت ذاتی آسیب‌پذیر است نباید متهم به آسیب‌پذیری شود.

(۲) مقاومت اقتصادی به آنچه که دولت می‌تواند انجام دهد اطلاق می‌گردد. در این راستا، جامعه بخشندگان بین‌المللی می‌تواند به عنوان یک منبع حمایت کشورهای آسیب‌پذیر برای افزایش مقاومت اقتصادی وارد عمل شود.

۲. پیشینه تدوین شاخص‌های سنجش مقاومت اقتصادی

در ادبیات اقتصادی، مطالعاتی در رابطه با مفاهیم آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی انجام گرفته و شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری آن‌ها ارائه شده است. برای تدوین شاخص‌های سنجش مقاومت اقتصادی، لازم است علاوه بر مرور دقیق این مطالعات، ویژگی‌های اقتصاد ایران و رویکردهای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شود. در ادامه، برخی از مهم‌ترین شاخص‌های ارائه شده برای سنجش آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی ارائه می‌شود.

۱-۲. شاخص آسیب‌پذیری کمیته سیاست توسعه

یک نسخه از شاخص‌های آسیب‌پذیری، که توسط کمیته سیاست توسعه سازمان ملل ساخته شده است، عملیاتی بوده و یکی از شاخص‌هایی است که برای تشخیص این که کدام کشور از لیست کشورهای کمتر توسعه یافته خارج شود به کار می‌رود. کمیته سیاست توسعه در شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل یک شاخص آسیب‌پذیری معرفی کرد که برای شناسایی کشورهای کمتر توسعه یافته مورد استفاده قرار می‌گرفت. این شاخص بر اساس مؤلفه‌های سهم صنعت و خدمات مدرن از تولید ناخالص داخلی، تمرکز کالاهای صادراتی، ناپایداری محصولات کشاورزی، ناپایداری صادرات کالاها و خدمات و اندازه جمعیت محاسبه می‌گردد.

۲-۲. شاخص آسیب‌پذیری بریگوگلیو و گالیا

بریگوگلیو و گالیا (۲۰۰۳) یک شاخص آسیب‌پذیری ارائه دادند که یک مؤلفه مقاومت اقتصادی را نیز وارد می‌کرد و آن را شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی تعدیل شده برای مقاومت نامیدند. آن‌ها استدلال کردند که یک نماگر ساده برای مقاومت اقتصادی تولید ناخالص داخلی سرانه است، زیرا این متغیر توانایی بالقوه یک کشور را برای مقابله با آسیب‌پذیری نشان می‌دهد. بریگوگلیو و گالیا یک وزن ۵۰٪ برای مؤلفه‌های آسیب‌پذیری و یک وزن ۵۰٪ برای مؤلفه‌های مقاومت اقتصادی در نظر گرفتند. این شاخص می‌توانست تناقض سنگاپور را به این شکل توضیح دهد که ممکن است کشورهایی به صورت ذاتی آسیب‌پذیر باشند اما با اتخاذ سیاست‌های مناسب، مقاومت اقتصاد خود را افزایش داده و بر آسیب‌پذیری بالای اقتصاد غلبه کنند.

۳-۲. شاخص مقاومت FM

یکی از شاخص‌هایی که برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی ارائه گشته و عملیاتی شده است، شاخص مقاومت FM است. این شاخص که از سوی Oxford Metrica و به صورت سالانه ارائه می‌گردد، دارای سه مؤلفه "اقتصادی، کیفیت ریسک و زنجیره تأمین" بوده و رتبه‌بندی مقاومت اقتصادی را برای ۱۳۰ کشور گزارش می‌دهد. لازم به ذکر است که ایران در میان این کشورها قرار ندارد. هر مؤلفه از میانگین ساده اجزای تشکیل دهنده آن به دست می‌آید و میانگین سه مؤلفه، شاخص کل را به دست خواهد داد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، در این شاخص هر دو بعد آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی در نظر گرفته شده است.

۲-۴. شاخص مقاومت بانک جهانی

شاخص دیگری برای سنجش میزان مقاومت اقتصادی که از سوی بانک جهانی ارائه شده است، دارای دو جزء آنی و پویا است. مقاومت آنی، بیانگر توان اقتصاد در محدود کردن زیان حاصل از وقوع یک تکانه منفی است، در حالی که مقاومت پویا، توانایی بازسازی و بهبود پس از دریافت تکانه را بیان می‌کند (هالیگات، ۲۰۱۴). البته شاخص مذکور وارد مرحله عملیاتی نشده است و تنها مفاهیم مربوطه در قالب مقاله‌ای بیان گردیده است.

۲-۵. سایر شاخص‌های مقاومت اقتصادی

برمن و همکاران (۲۰۱۲) شاخص مقاومت‌پذیری اقتصاد را که شامل سنجش و محاسبه سیاست‌های کلان اقتصاد، رشد بدهی بخش خصوصی بیشتر از حد آستانه، عناصر سلامت مالی به عنوان قسمت‌های آسیب پذیر و همچنین ساختارهای مهم اقتصادی و جنبه نهادی اقتصاد مثل کیفیت خدمات شهروندی، حکمرانی، وابستگی صادراتی و تنوع صادراتی و اندازه نسبی ذخایر بین‌المللی را معرفی کرده‌اند. در شاخص معرفی شده توسط آنها ۵۲ متغیر در ۱۰ زیر شاخه با هم ترکیب شده‌اند و به طور کلی محاسبه تاب‌آوری هر اقتصاد از این زیر شاخص‌ها به دست می‌آید.

شاخص دیگری که برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی مطرح گردیده است، از سوی بریگوگلیو و همکاران ارائه شده و مؤلفه‌های "ثبات اقتصاد کلان، کارایی بازار اقتصاد خرد، حکمرانی مناسب و توسعه اجتماعی" را در بر می‌گیرد. (بریگوگلیو و همکاران، ۲۰۰۹۳) شاخص مذکور، چهار جزء اصلی را در بر می‌گیرد که میانگین کیفیت این اجزا، وضعیت مقاومت اقتصادی کشورها را در مقایسه با یکدیگر به دست می‌دهد.

همچنین ممبینی (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصاد مقاومتی، یازده مؤلفه مهم اقتصاد مقاومتی و هفت شاخص نشان‌دهنده یک اقتصاد مقاوم را تشریح کرده است. وی نرخ بیکاری پایین، بهره‌وری بالای نیروی کار، دوقطبی نبودن جامعه، سرمایه اجتماعی بالا، تنوع درآمدهای صادراتی کشور، نرخ رشد اقتصادی و استقلال اقتصادی را به‌عنوان شاخص‌های نشان‌دهنده یک اقتصاد مقاوم معرفی کرده است.

مهران‌فر و خاوری نژاد (۱۳۹۲) نیز در مقاله‌ای به کمی کردن مقاومت اقتصادی و ایجاد بستری برای بررسی و تحلیل تغییرات این متغیر در طول زمان، شاخص‌هایی برای سنجش متغیر مزبور ارائه کردند. برای این منظور، ابتدا به بررسی مطالعاتی که پیشتر در این حوزه انجام گرفته است پرداخته شده و ابعاد مختلف این شاخص‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. در قسمت بعد، شاخصی که توسط بریگوگلیو و همکاران وی ارائه شده و یکی از مهم‌ترین مطالعات انجام گرفته در این زمینه است، برای بازه زمانی ۲۰۰۳-۲۰۱۲ و برای حدود ۹۰ کشور (با

1. Wild bank
2. Hallegatte
3. Biguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S.

توجه به محدودیت دسترسی به اطلاعات برخی کشورها) محاسبه گردیده و نتایج حاصل بیانگر نزول رتبه ایران در میان کشورهای مورد مطالعه است. به طوری که جایگاه ایران از رتبه ۳۳ در سال ۲۰۰۸ به رتبه ۷۲ در سال ۲۰۱۲ رسیده است.

مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۴) در پژوهشی تحت عنوان بررسی روند شاخص‌های تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، به بررسی روند برخی از متغیرهای مهم اقتصادی قبل و بعد از ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی پرداخته است. شاخص‌های مرتبط با حدود ۱۵ بند از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در قالب ۸ موضوع محوری شناسایی شده‌اند. در این پژوهش ۵۰ شاخص در حوزه اقتصاد دانش بنیان، الگوی اصلاح مصرف و هدفمندی یارانه‌ها، امنیت غذا و کالاهای اساسی، نظام پولی و مالی، صادرات، مناطق آزاد و دیپلماسی اقتصادی، انرژی، بودجه دولت و شفافیت اطلاعات معرفی شده است. بررسی شاخص‌های ارائه شده در این گزارش حاکی از آن است که در بسیاری از موارد وضعیت اقتصاد کشور به لحاظ سیاست‌های کلی اقتصادی چندان مساعد نیست. بررسی دو شاخص پیش‌تازی اقتصاد دانش‌بنیان و نقش بهره‌وری در رشد اقتصادی نشان می‌دهد که وضعیت این دو شاخص با سیاست کلی اقتصاد مقاومتی سازگاری نداشته است.

۳. روش شناسی و ارائه شاخص‌های اقتصاد مقاومتی

شاخص‌های مقاومت اقتصادی که در این مطالعه معرفی می‌شوند، با پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی در ارتباط بوده و ابعاد متفاوتی را دربرمی‌گیرند اما گرایش به مسائل پیچیده با در نظر گرفتن تمام جزئیات، ممکن است که شاخص را غیرعملیاتی کند. نکته مهم در این رابطه آن است که در ساخت شاخص‌ها، همواره باید سادگی شاخص مد نظر باشد، چرا که هدف نهایی ساخت شاخصی است که علیرغم سادگی، از قدرت توضیح‌دهندگی بالایی برخوردار باشد. در این مطالعه، دو شاخص برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی ایران و سایر کشورهای جهان ارائه می‌گردد. شاخص اول بر اساس منابع آماری جهانی و برای کشورهای جهان با تواتر سالانه محاسبه می‌شود و هدف از آن، رصد کردن جایگاه ایران در میان کشورهای جهان از منظر مقاومت اقتصادی و اجزای تعیین‌کننده آن است. همچنین شاخص دیگری تنها برای ایران و به صورت فصلی محاسبه می‌گردد که هدف از آن، ارائه یک سری زمانی مناسب به منظور بررسی تغییرات مقاومت اقتصادی برای ایران و با تواتر فصلی است تا سیاست‌گذار توانایی رصد شاخص مقاومت اقتصادی در مقاطع زمانی مشخص سه ماهه را داشته باشد.^۱

۱. لازم به ذکر است که محدودیت دسترسی به آمارهای مختلف، دشوار بوده و انتخاب متغیرها را برای تواتر فصلی پیچیده می‌کند، شاخص مقاومت اقتصادی فصلی برای ایران بر اساس متغیرهای محدودتر و تا فصل اول سال ۱۳۹۴ محاسبه گردیده است.

۱-۳. شاخص مقاومت اقتصادی برای کشورهای جهان

بر اساس آنچه در رابطه با مفهوم مقاومت اقتصادی و متغیرهای تأثیرگذار بر آن بیان گردید، در این بخش یک شاخص مقاومت اقتصادی ارائه می‌گردد که برای ۱۴۰ کشور جهان از جمله ایران در بازه زمانی سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۱۴ اندازه‌گیری خواهد شد. برای مقایسه عملکرد ایران در زمینه مقاومت اقتصادی نسبت به سایر کشورها و نیز تغییرات این شاخص در طول زمان، شاخص مذکور به کار گرفته خواهد شد. ابتدا به بررسی متغیرهایی که در ساخت شاخص به کار گرفته شده‌اند پرداخته می‌شود و در مرحله بعد، نحوه ترکیب متغیرها و ساخت شاخص کل مقاومت اقتصادی بیان می‌گردد.

۱-۱-۳. متغیرهای شاخص مقاومت اقتصادی برای کشورهای جهان

در این بخش با در نظر گرفتن مطالعات انجام گرفته در رابطه با ساخت شاخص مقاومت اقتصادی و بر اساس مفاهیمی که در قسمت‌های قبل بیان گردید و نیز در نظر داشتن محدودیت‌های آماری که در ساخت شاخص برای کشورهای جهان وجود دارد، یک شاخص کل بر اساس ۲۰ متغیر تعیین‌کننده میزان مقاومت اقتصادی کشورها ارائه شده است. تلاش بر این بوده است که شاخص ارائه شده، هر دو مفاهیم آسیب‌پذیری و مقاومت اقتصادی را دربرگیرد تا در کنار کیفیت سیاست‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها، شرایط ذاتی و اجتناب‌ناپذیر آن‌ها نیز در نظر گرفته شده باشد. در این قسمت به بررسی و تحلیل متغیرهایی که در این شاخص به کار گرفته شده‌اند و نیز نحوه اندازه‌گیری و سنجش آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱-۳. درجه باز بودن تجاری

در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، به منظور پیش‌برد اهداف ملی، بر بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت‌های موجود در اقتصاد جهانی، یعنی بازار، دانش فنی، و سرمایه بر اساس رویکرد برون‌گرایی تأکید شده است. باز شدن اقتصاد در کنار منافع جهانی که برای اقتصاد به همراه دارد، به طور طبیعی اقتصاد را در معرض مخاطراتی قرار می‌دهد. میزان باز بودن تجاری یک اقتصاد، بر اساس نسبت مجموع صادرات و واردات به GDP سنجیده می‌شود که این نسبت توسط بانک جهانی ارائه می‌گردد.

۲-۱-۱-۳. وابستگی به واردات راهبردی

نوع کالاهای وارداتی یک کشور، میزان آسیب‌پذیری آن در برابر تکانه‌های اقتصادی و غیراقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به طور طبیعی، کشوری که سهم بالایی از کالاهای راهبردی مورد نیاز خود را از طریق واردات

تأمین نماید، در معرض آسیب‌پذیری و در نتیجه عدم تعادل بیشتری قرار خواهد داشت. در مطالعه حاضر، گروه کالایی غذاهای اساسی به عنوان کالاهای راهبردی برای کشورهای جهان در نظر گرفته شده است.

۳-۱-۱-۳. تمرکز کالاهای صادراتی و وارداتی

همان‌طور که اشاره شد، باز بودن اقتصادی این واقعیت را توضیح می‌دهد که یک اقتصاد ممکن است در برابر تکانه‌های خارجی آسیب‌پذیر باشد (که در زیان درآمدهای صادراتی و کاهش رشد انعکاس می‌یابد)، اما میزان این تأثیر بستگی زیادی به درجه تمرکز سبب صادراتی یک کشور دارد. چرا که درجات بالای تمرکز صادرات، ارتباط قوی با نوسان بالای درآمدهای صادراتی و نرخ‌های رشد اقتصادی دارد. شاخص تمرکز صادرات و واردات که بر اساس تنوع کالاها در سبب صادراتی یک کشور ساخته می‌شود، توسط کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (UNCTAD) برای کشورهای مختلف محاسبه می‌گردد.

۳-۱-۱-۴. شاخص تنوع نسبی الگوی صادرات یا واردات

شاخص تنوع نسبی الگوی صادرات یا واردات نشان می‌دهد که ساختار صادرات و یا واردات کالا در یک کشور و یا گروهی از کشورها به چه میزان متفاوت از الگوهای جهان است. این شاخص نیز در بازه صفر و یک قرار می‌گیرد که مقدار نزدیک یک بیانگر تفاوت بیشتر با میانگین جهانی است. این شاخص، اصلاح شده معیار فینگر-کرنین برای همگونی تجارت است که توسط کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل برای تمام کشورها محاسبه و گزارش می‌گردد.

شاخص تنوع نسبی الگوی صادرات یا واردات بر اساس قدر مطلق انحراف سهم کشور از ساختارهای جهانی است که به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$S_j = \frac{\sum_i |h_{ij} - h_i|}{2} \quad (\text{رابطه ۱})$$

که در آن h_{ij} سهم محصول i در صادرات یا واردات کل کشور یا گروه کشورهای j و h_i : سهم محصول i در صادرات یا واردات کل جهان است.

۳-۱-۱-۵. تنوع شرکای تجاری

هرچقدر شرکای تجاری یک کشور متنوع‌تر باشد، نشان‌دهنده وضعیت بهتر و ریسک تجاری پایین‌تر است. بدین منظور، شاخص تنوع شرکای تجاری بر اساس تعداد و سهم کشورهای طرف مبادله از صادرات یا واردات

1. United Nations Conference on Trade and Development
2. Finger-Kreinin

کشور سنجیده می‌شود. در این مطالعه، شاخص هرفیندال-هیرشمن با اندکی اصلاح، برای سنجش تنوع شرکای تجاری کشور در صادرات و واردات به کار گرفته شده است. بدین منظور به جای سهم بنگاه‌ها از صنعت، سهم کشورهای طرف تجاری از کل صادرات یا واردات کشور مورد نظر به کار گرفته شده است. مقدار نزدیک به یک برای شاخص مذکور بیانگر تنوع بالای شرکای تجاری بوده و مقدار نزدیک به صفر بیانگر وابستگی بیش از حد به یک یا چند کشور خاص در حوزه صادرات یا واردات است. برای محاسبه این شاخص از رابطه زیر استفاده شده است که بر اساس تعداد شرکای تجاری نرمال می‌گردد.

$$H^* = \frac{\sum_{i=1}^N s_i^2 - 1/N}{1 - 1/N} \quad \text{for } N > 1 \quad (\text{رابطه ۲})$$

$$H^* = 1 \quad \text{for } N = 1 \quad (\text{رابطه ۳})$$

شاخص تنوع شرکای تجاری برای صادرات و نیز واردات بر اساس داده‌های تجارت خارجی کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل برای ۱۴۰ کشور جهان از جمله ایران محاسبه شده است.

۳-۱-۶. صادرات با فن‌آوری بالا

یکی از موضوع‌های مورد توجه در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی صادر شده از سوی مقام رهبری، پیشسازی اقتصاد دانش بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری است. نوآوری، زمینه ساز بسیاری از توفیق‌های اقتصادی کشورها در طول تاریخ بوده و طبعاً اقتصادهای دانش بنیان و مبتنی بر نوآوری و ابداع و اختراعات مفید از تاب‌آوری و کارایی بالاتری نسبت به سایر نظام‌های اقتصادی برخوردارند. سهم گروه کالایی «تولید مبتنی بر مهارت و فن‌آوری بالا» از کل صادرات، به عنوان شاخصی از صادرات با فن‌آوری بالا در نظر گرفته شده است.

۳-۱-۷. ثبات اقتصاد کلان

ثبات محیط اقتصاد کلان برای فعالیت بنگاه‌ها حائز اهمیت است و در تاب‌آوری اقتصادی کشورها نقش دارد. برای بررسی ثبات اقتصاد کلان، از سه متغیر تولید ناخالص داخلی سرانه، اندازه دولت و شاخص فلاکت استفاده شده است. ثبات در تولید ناخالص داخلی سرانه، نتیجه ثبات در تمام متغیرهای کلان اقتصادی یا برآیند تغییرات آن‌ها است. کشورهایی که تولید ناخالص سرانه بالاتری دارند، از توان بیشتری در مقابله با تکان‌های اقتصادی برخوردار خواهند بود و برعکس، اگر اقتصادی وضعیت مناسبی در این زمینه نداشته باشد، کوچکترین نوسانی منجر به افت سطح رفاه شده و عدم تعادل‌ها را در پی خواهد داشت.

دیگر شاخص برای بررسی ثبات اقتصاد کلان، نسبت هزینه‌های دولت به GDP است. بزرگ بودن بیش از اندازه دولت در اقتصاد، پیامدهایی چون افزایش مالیات‌ها و استقراض دولت، بازدهی نزولی فعالیت‌های اقتصادی دولت، واکنش کند بخش‌های دولتی نسبت به بخش خصوصی و در نتیجه کاهش رشد اقتصادی را به دنبال دارد. در اقتصادی که دولت بخش بزرگی از فعالیت‌های اقتصادی را به عهده داشته و سهم بزرگی در تولید ناخالص داخلی دارد، کوچکترین نوسان در درآمدها و یا هزینه‌های دولت، کل اقتصاد را دچار عدم تعادل خواهد کرد. برای سنجش اندازه دولت در اقتصاد، از نسبت مخارج دولت عمومی^۱ به تولید ناخالص داخلی استفاده شده است. نرخ تورم و بیکاری نیز به میزان زیادی تحت تاثیر انواع سیاست‌های اقتصادی شامل سیاست‌های مالی، پولی و سیاست‌های سمت عرضه هستند. این دو نرخ با مقاومت اقتصادی در ارتباط هستند چرا که اگر یک اقتصاد از پیش با نرخ‌های بالای تورم و بیکاری روبه‌رو باشد، تکانه‌های منفی اثرات سنگین تری بر آن تحمیل خواهد کرد. بنابراین نرخ‌های تورم و بیکاری با ماهیت جذب شوک مقاومت اقتصادی ارتباط دارند. مجموع این دو متغیر که شاخص فلاکت نامیده می‌شود به عنوان یکی از مؤلفه‌های شاخص مقاومت اقتصادی در نظر گرفته شده است.

۳-۱-۱-۸. کارآمدی بازار خرد

شاخص‌های کارایی بازار خرد برای سنجش میزان فعالیت آزادانه، رقابتی و کارآمد در میان کشورها است. این شاخص برای شناسایی تأثیر موانع قانونی و رویه‌های اداری بر رقابت و کارکرد بازارها به کار می‌رود. بازارهای پول، نیروی کار و فضای کسب و کار جزء مهم‌ترین مواردی هستند که کارایی آن‌ها می‌تواند بر توان مقاومت و انعطاف‌پذیری کل اقتصاد تأثیر بگذارد.

۳-۱-۱-۹. شدت انرژی

شدت انرژی شاخصی برای تعیین کارایی انرژی در سطح اقتصاد ملی هر کشور است. بالا بودن شدت انرژی، به معنای وابستگی بیشتر به منابع و حامل‌های انرژی است. در چنین شرایطی، کمبود، نوسان و جهش‌های قیمت انرژی می‌تواند اثرات مخرب و پیامدهای منفی بسیاری به دنبال داشته باشند. شدت انرژی از تقسیم مصرف نهایی انرژی بر تولید ناخالص داخلی محاسبه می‌گردد و بیانگر میزان مصرف انرژی برای تولید مقدار معینی از کالا و خدمات در اقتصاد است.

۳-۱-۱-۱۰. انتشار دی‌اکسید کربن

اقتصاد مقاومتی در کنار مفهوم اقتصاد سبز به دنبال موازنه و تعادل بین فعالیت‌های اقتصادی و اثرات زیست محیطی ناشی از فعالیت‌های مذکور بوده و در ارتباط با مفهوم اقتصاد رفاه، به دنبال افزایش رفاه عمومی از طریق افزایش بهره‌وری و استفاده از بهینه از منابع است. همچنین استفاده از انرژی‌های نو و تجدیدپذیر، وابستگی به منابع انرژی خارجی را کاهش داده و می‌تواند خودکفایی و عدم وابستگی را در بلندمدت به دنبال داشته باشد. میزان انتشار دی‌اکسیدکربن به ازای هر واحد از GDP می‌تواند به عنوان نمایی برای سنجش سهم انرژی‌های نو از منابع انرژی یک اقتصاد در نظر گرفته شود.

۳-۱-۱۱. توسعه اجتماعی و رفاه^۲

توسعه اجتماعی بیانگر میزان توسعه مناسب و مطلوب روابط در جامعه است. توسعه اجتماعی همچنین می‌تواند بیانگر توان برقراری یک گفتگوی اجتماعی مؤثر در اقتصاد باشد که به نوبه خود اتخاذ رویکردهای مشترک به منظور اقدامات اصلاحی در برابر تکانه‌ها را تسهیل می‌نماید. پیشرفت آموزشی که با نرخ سواد بزرگسالان سنجیده می‌شود، متغیر مناسبی برای توسعه اجتماعی است. برای سنجش میزان پیشرفت آموزشی در کشورها، از نرخ باسوادی جمعیت بالای ۱۵ سال استفاده شده است.

آنچه در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به آن اشاره و تأکید شده است، بحث امنیت و آسایش مردم در درمان است که بایستی مورد توجه فراوان قرار گیرد. برای سنجش سلامت یک جامعه، می‌توان از نرخ امید به زندگی در بدو تولد استفاده کرد. امید به زندگی با تسهیلات درمانی، مسکن، میزان قرارگیری در معرض تصادفات جاده‌ای یا خطر جراحی در ارتباط است. همچنین ساختار جمعیت یک کشور، تعیین‌کننده جمعیت فعال و نیروی کار در آن کشور است. سن، تحصیلات و سایر ویژگی‌های جمعیت یک کشور، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر بازار نیروی کار و کل اقتصاد آن کشور دارند. شاخص بار تکفل برای پوشش ساختار جمعیتی اقتصاد در نظر گرفته شده است. این شاخص که از تقسیم تعداد کل جمعیت کشور بر جمعیت شاغل در اقتصاد به دست می‌آید، بیانگر تعداد افرادی است که از محل درآمد حاصل از کار یک فرد ارتزاق می‌کنند.

۳-۱-۲. روش ساخت شاخص مقاومت اقتصادی برای کشورهای جهان

در این قسمت به بررسی مراحل ساخت شاخص کل مقاومت اقتصادی بر اساس متغیرهای اولیه پرداخته می‌شود. با توجه به این که هر کدام از متغیرهای تاثیرگذار بر مقاومت اقتصادی، دارای مقیاس‌های متفاوت بوده و قابل تجمیع نیستند، بنابراین پیش از ترکیب بایستی استاندارد شده و در مقیاس یکسان بیان شوند. بدین

منظور متغیرهایی که دارای تأثیر مثبت بر مقاومت اقتصادی هستند بر اساس رابطه (۴) و متغیرهایی که دارای تأثیر منفی بر مقاومت اقتصادی هستند بر اساس رابطه (۵) به فرم استاندارد تبدیل می‌شوند.

$$xS_i = \frac{(x_i - \text{Min } x)}{(\text{Max } x - \text{Min } x)} \quad j=1,2,\dots,m; i=1,2,\dots,n \quad (\text{رابطه ۴})$$

$$xS_i = \frac{(x_i - \text{Max } x)}{(\text{Min } x - \text{Max } x)} \quad j=1,2,\dots,m; i=1,2,\dots,n \quad (\text{رابطه ۵})$$

بنابراین تمام متغیرها مقداری در بازه [۰ و ۱] اختیار خواهند کرد که مقدار ۱ بیانگر بهترین وضعیت در آن متغیر بوده و مقدار ۰ بدترین وضعیت را نمایش خواهد داد. متغیرهای استاندارد شده بر اساس نمودار ۱ ترکیب شده و ۶ مؤلفه اصلی برای ساخت شاخص مقاومت اقتصادی به دست می‌آید. شاخص کل مقاومت اقتصادی بر اساس ترکیب وزنی این مؤلفه‌ها اندازه‌گیری می‌شود. تمام مؤلفه‌ها با وزن یکسانی در شاخص کل مقاومت اقتصادی ترکیب می‌شوند و تنها مؤلفه ثبات اقتصاد کلان به دلیل اهمیت بالای آن در ایجاد مقاومت اقتصادی از منظر تکانه‌های داخلی و خارجی، از وزنی دو برابر سایر مؤلفه‌ها برخوردار خواهد بود.

نمودار-۱. شاخص مقاومت اقتصادی برای مقایسه با کشورهای جهان

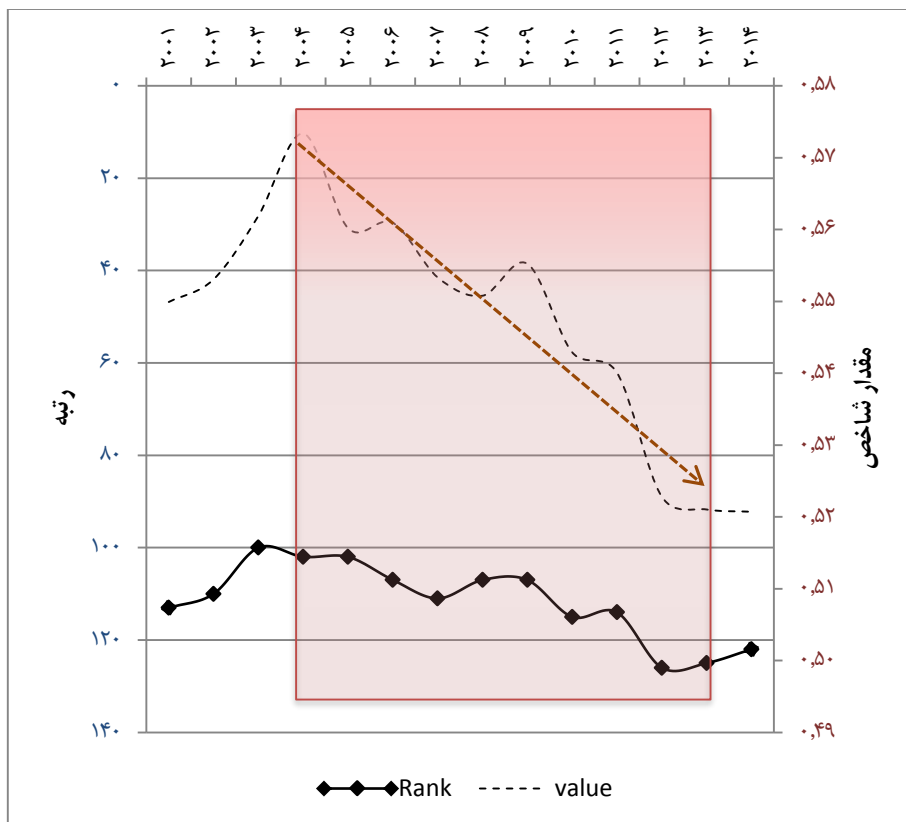
توسعه اجتماعی و رفاه ٪۱۵	شدت انرژی ٪۱۵	کارآمدی بازار خرد ٪۱۵	ثبات اقتصاد کلان ٪۲۵	مقاومت تجاری ٪۱۵	آسیب پذیری تجاری ٪۱۵
<ul style="list-style-type: none"> • امید به زندگی ٪۵ • نرخ باسوادی ٪۵ • بار تکفل ٪۵ 	<ul style="list-style-type: none"> • شدت انرژی ٪۷.۵ • انتشار دی اکسید کربن ٪۷.۵ 	<ul style="list-style-type: none"> • بازار نیروی کار ٪۵ • فضای کسب-وکار ٪۵ • بازار پولی ٪۵ 	<ul style="list-style-type: none"> • GDP ٪۸.۳ • شاخص فلاکت ٪۸.۳ • نسبت هزینه دولت به تولید ناخالص داخلی ٪۸.۳ 	<ul style="list-style-type: none"> • تمرکز کلایی صادرات ٪۲ • تنوع نسبی الگوی صادرات ٪۲ • تمرکز کلایی واردات ٪۲ • تنوع نسبی الگوی واردات ٪۲ • تنوع شرکای تجاری صادرات ٪۲ • تنوع شرکای تجاری واردات ٪۲ • سهم صادرات با دانش و فن آوری بالا ٪۲ 	<ul style="list-style-type: none"> • باز بودن تجاری ٪۷.۵ • وابستگی به واردات راهبردی ٪۷.۵

۳-۱-۳. نتایج شاخص مقاومت اقتصادی برای ۱۴۰ کشور جهان (شامل ایران)

نمودار ۲، مقدار شاخص مقاومت اقتصادی را برای ایران (نمودار خط چین بر اساس محور سمت راست) و رتبه ایران را در بین ۱۴۰ کشور مورد بررسی (نمودار با علامت لوزی بر اساس محور سمت چپ) در بازه سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۱۴ نشان می‌دهد. بازه مورد نظر شامل آخرین اطلاعات در دسترس برای تمامی کشورها بوده و بخش عمده‌ای از اطلاعات سال ۲۰۱۵ برای بسیاری از کشورها تولید نشده است. جدول ۱ نیز رتبه ایران در مولفه‌های اصلی شاخص مقاومت اقتصادی و جدول ۲ مقدار این مولفه‌های اصلی را برای ایران در بین ۱۴۰ کشور مورد مطالعه نشان می‌دهد.

نمودار-۲. مقدار شاخص مقاومت اقتصادی و رتبه ایران در بین ۱۴۰ کشور مورد مطالعه

نکته قابل توجه در بررسی این شاخص، افت میزان شاخص و رتبه مقاومت اقتصادی برای ایران در بازه سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۳ است. این کاهش در بخش بعدی که به بررسی شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران می‌پردازد، به تفصیل مورد بحث قرار خواهد گرفت.

جدول ۱- رتبه ایران در شاخص مقاومت اقتصادی و اجزای آن در سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۱۴

سال	شاخص‌ها	تولید (زنجیره تامین)	توسعه اجتماعی	بازار خرد	ثبات اقتصاد کلان	باز بودن تجاری	آسیب‌پذیری
2001							
2002							
2003							
2004							
2005							
2006							
2007							
2008							
2009							
2010							
2011							
2012							
2013							
2014							

رتبه	رتبه	رتبه	رتبه	رتبه	رتبه	رتبه	
۴۸	۱۰۷	۱۰۲	۱۲۶	۹۶	۱۱۲	۱۱۳	۲۰۰۱
۲۳	۱۰۹	۱۰۴	۱۲۷	۹۵	۱۱۰	۱۱۰	۲۰۰۲
۲۶	۱۰۰	۹۹	۱۲۱	۹۵	۱۰۷	۱۰۰	۲۰۰۳
۱۶	۹۸	۹۴	۱۲۷	۹۵	۱۱۰	۱۰۲	۲۰۰۴
۱۸	۱۰۱	۹۵	۱۲۰	۹۷	۱۱۳	۱۰۲	۲۰۰۵
۲۷	۸۸	۱۱۴	۱۲۵	۹۴	۱۱۷	۱۰۷	۲۰۰۶
۱۸	۹۳	۱۱۷	۱۳۰	۹۲	۱۱۷	۱۱۱	۲۰۰۷
۹	۹۹	۱۰۹	۱۳۳	۹۵	۱۲۰	۱۰۶	۲۰۰۸
۲۰	۱۰۱	۸۴	۱۳۱	۹۴	۱۲۸	۱۰۶	۲۰۰۹
۵۳	۸۴	۱۰۷	۱۳۱	۹۴	۱۲۲	۱۱۳	۲۰۱۰
۴۰	۸۸	۱۱۴	۱۲۵	۹۵	۱۲۵	۱۱۳	۲۰۱۱
۳۵	۸۶	۱۲۳	۱۳۲	۹۵	۱۲۷	۱۲۳	۲۰۱۲
۵۰	۸۵	۱۲۳	۱۳۰	۹۴	۱۲۷	۱۲۴	۲۰۱۳
۴۶	۸۶	۱۰۰	۱۳۵	۹۶	۱۲۸	۱۲۱	۲۰۱۴

جدول ۲- مقادیر شاخص مقاومت اقتصادی و اجزای آن در سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۱

سال	شاخص‌ها مقدار	تولید (زنجیره تامین) مقدار	توسعه اجتماعی مقدار	بازار خرد مقدار	ثبات اقتصاد کلان مقدار	باز بودن تجاری مقدار	آسیب‌پذیری مقدار
۲۰۰۱	۰/۵۵	۰/۶۶	۰/۶۰	۰/۳۳	۰/۴۷	۰/۵۳	۰/۷۶
۲۰۰۲	۰/۵۵	۰/۶۵	۰/۶۱	۰/۳۱	۰/۴۷	۰/۵۳	۰/۸۱
۲۰۰۳	۰/۵۶	۰/۶۵	۰/۶۲	۰/۳۵	۰/۴۶	۰/۵۳	۰/۸۲
۲۰۰۴	۰/۵۷	۰/۶۶	۰/۶۲	۰/۳۲	۰/۵۰	۰/۵۴	۰/۸۵
۲۰۰۵	۰/۵۶	۰/۶۱	۰/۶۲	۰/۳۵	۰/۴۶	۰/۵۵	۰/۸۵
۲۰۰۶	۰/۵۶	۰/۶۲	۰/۶۳	۰/۳۶	۰/۴۴	۰/۵۷	۰/۸۲
۲۰۰۷	۰/۵۵	۰/۶۳	۰/۶۳	۰/۳۴	۰/۴۰	۰/۵۶	۰/۸۵
۲۰۰۸	۰/۵۵	۰/۶۱	۰/۶۲	۰/۳۳	۰/۴۴	۰/۵۵	۰/۸۵
۲۰۰۹	۰/۵۶	۰/۵۸	۰/۶۳	۰/۳۳	۰/۴۷	۰/۵۶	۰/۸۳
۲۰۱۰	۰/۵۵	۰/۵۹	۰/۶۳	۰/۳۷	۰/۴۱	۰/۶۱	۰/۷۵
۲۰۱۱	۰/۵۵	۰/۵۹	۰/۶۳	۰/۴۰	۰/۴۰	۰/۵۳	۰/۷۷
۲۰۱۲	۰/۵۳	۰/۵۸	۰/۶۲	۰/۳۴	۰/۳۷	۰/۶۰	۰/۷۷
۲۰۱۳	۰/۵۳	۰/۵۵	۰/۶۲	۰/۳۵	۰/۳۷	۰/۶۰	۰/۷۶
۲۰۱۴	۰/۵۳	۰/۵۸	۰/۶۱	۰/۲۳	۰/۴۴	۰/۶۰	۰/۷۵

۲-۳. شاخص مقاومت اقتصادی فصلی برای ایران

در این مطالعه، یک شاخص مقاومت اقتصادی نیز برای ایران و به صورت فصلی معرفی و اندازه‌گیری شده است. در این شاخص، ۱۲ متغیر برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی در نظر گرفته شده است. به دلیل این که تمام این متغیرها باید به صورت فصلی و بر اساس اطلاعات منابع آماری کشور محاسبه شوند، از آنجایی که اطلاعات با تواتر فصلی برای برخی از متغیرها وجود ندارد، این متغیرها در محاسبه شاخص فصلی مقاومت اقتصادی کنار گذاشته شده‌اند.

۳-۲-۱. متغیرهای شاخص مقاومت اقتصادی ایران

در شاخص مقاومت اقتصادی ایران، متغیرهای تنوع شرکای تجاری برای صادرات و واردات، شدت انرژی، انتشار دی‌اکسید کربن، کارآمدی بازار خرد، نرخ باسواد و نرخ امید به زندگی به دلیل عدم وجود داده‌های با تواتر فصلی، از شاخص مقاومت اقتصادی کنار گذاشته شده‌اند. نحوه اندازه‌گیری متغیرهای سازنده شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران در زیر توضیح داده شده است.

- برای سنجش باز بودن تجاری برای ایران در شاخص فصلی، از داده‌های تجارت خارجی گمرک استفاده شده و نسبت مجموع صادرات و واردات گمرکی بدون نفت بر تولید ناخالص داخلی بدون نفت، برای این منظور به کار گرفته شده است.^۱
- برای تعیین میزان وابستگی اقتصاد ایران به واردات استراتژیک، کالاهای قرار گرفته در دهک اول اولویت کالایی، گروه کالاهای راهبردی را شکل داده و بر اساس کد طبقه‌بندی HS کالاهای مورد نظر، سهم واردات این کالاها از کل واردات به عنوان شاخص وابستگی به واردات استراتژیک در نظر گرفته شده است.
- برای شاخص تمرکز کالایی صادرات و واردات برای ایران، از داده‌های تجارت خارجی گمرک جمهوری اسلامی استفاده شده و شاخص‌های مذکور بر اساس شاخص تمرکز کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل، به صورت فصلی محاسبه شده‌اند.
- همچنین شاخص تنوع صادرات و واردات برای ایران بر اساس داده‌های تجارت خارجی گمرک جمهوری اسلامی و به صورت فصلی بر اساس روابط (۲) و (۳) محاسبه شده و در محاسبه شاخص کل مقاومت اقتصادی به کار رفته است.
- برای تعیین سهم کالاهای با فن‌آوری بالا از صادرات ایران، کالاهایی که در گروه محصولات «تولید مبتنی بر مهارت و فن‌آوری بالا» قرار می‌گیرند بر اساس کد HS از داده‌های تجارت خارجی گمرک جمهوری اسلامی کالاهای استخراج شده و سهم آن‌ها از کل صادرات به عنوان یکی از شاخص‌های سنجش کیفیت صادرات به کار گرفته شده است.
- در شاخص فصلی مقاومت اقتصادی برای ایران، از تولید ناخالص داخلی بدون نفت سرانه استفاده شده است تا اثرات نوسان قیمت و درآمد صادرات نفتی از آن حذف شده باشد.
- بودجه عمومی در ایران به عنوان هزینه‌های دولت در نظر گرفته شده است و بر این اساس، نسبت هزینه‌های دولت به تولید ناخالص داخلی برای ساخت شاخص مقاومت اقتصادی محاسبه شده است.

۱. به دلیل عدم گزارش حساب‌های ملی فصل اول ۱۳۹۴ از سوی بانک مرکزی و مرکز آمار ایران، ارقام مربوط به ارزش افزوده گروه نفت و نیز تولید ناخالص داخلی بر اساس برآوردهای اولیه موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی منظور شده است.

- همچنین متغیر کسری بودجه به متغیرهای شاخص قبل اضافه شده است که به صورت نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی اندازه‌گیری می‌شود. موقعیت مالی دولت باید نتیجه سیاست‌های مالی بوده و یکی از مهم‌ترین ابزارهای در دسترس دولت می‌باشد که با ماهیت مقابله با شوک در ارتباط است. چرا که یک موقعیت مالی سالم و مناسب، توانایی انجام اصلاحات در سیاست‌های هزینه‌ای و مالیاتی دولت را در مواجهه با شوک‌ها فراهم خواهد کرد. کسری بودجه (تراز عملیاتی)، به صورت درصد از تولید ناخالص داخلی در محاسبات در نظر گرفته شده است. به دلیل عدم پوشش آماری لازم برای تمام کشورها، این نسبت در اندازه‌گیری شاخص مقاومت اقتصادی کشورهای جهان در نظر گرفته نشده است.

۲-۲-۳. روش ساخت شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران

در اینجا نیز لازم است تا قبل از ترکیب متغیرها برای ساخت شاخص کل مقاومت اقتصادی، مقیاس متغیرها هماهنگ گردد. با توجه به این که شاخص فصلی مقاومت اقتصادی تنها برای ایران محاسبه شده است، بنابراین نمی‌توان از روابط (۴) و (۵) برای استاندارد کردن متغیرها استفاده کرد. برای حل مشکل ناهمگونی مقیاس متغیرها، از روش شاخص‌سازی استفاده شده است. به این ترتیب که سال ۱۳۹۰ به عنوان سال پایه در نظر گرفته شده و تمام متغیرها در این سال مقدار ۱۰۰ را اختیار کرده‌اند. مقادیر سال‌های دیگر بر اساس مقدار پایه سال ۱۰۰ محاسبه شده و نسبت به این سال سنجیده شده‌اند. بدین ترتیب هر مقدار بالاتر از صد در یک فصل، به معنای بهبود وضعیت متغیر در آن فصل و هر مقدار کمتر از ۱۰۰ نشان‌دهنده پسرفت در آن متغیر است.

۱۲ متغیر تاثیرگذار بر مقاومت اقتصادی، بر اساس نمودار ۳ ترکیب شده و ۴ مؤلفه اصلی برای ساخت شاخص کل مقاومت اقتصادی برای ایران را ایجاد کرده‌اند. در اینجا نیز برای ساخت شاخص کل، از ترکیب وزنی مؤلفه‌ها استفاده شده است. مشابه شاخص کل کشورها، در اینجا نیز تمام مؤلفه‌ها از وزن یکسانی در ساخت شاخص کل برخوردار بوده و تنها مؤلفه "ثبات اقتصاد کلان" وزنی دو برابر سایر مؤلفه‌ها اختیار کرده است.

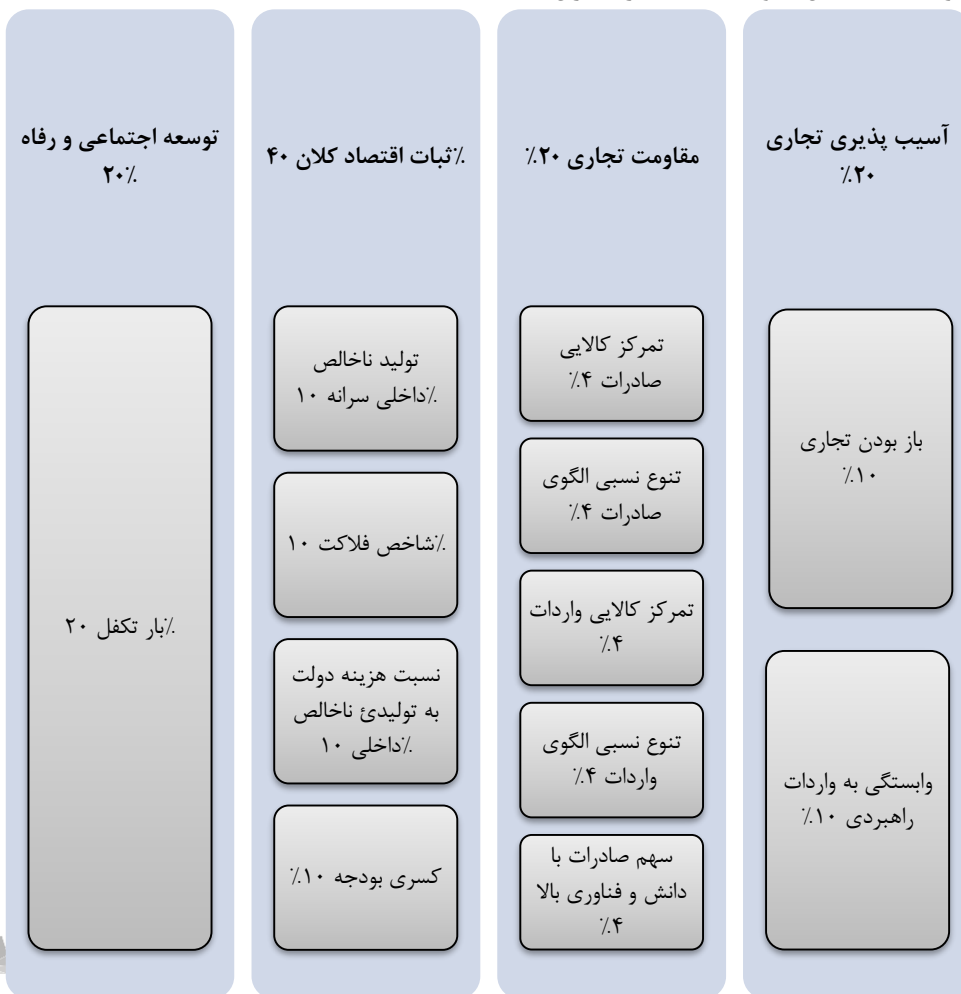
۳-۲-۳. نتایج شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران

نمودار ۴، روند تغییرات شاخص مقاومت اقتصادی را که بر اساس ترکیب متغیرهای ارائه شده محاسبه شده است، برای سال‌های ۱۳۸۰ تا فصل اول ۱۳۹۴ نشان می‌دهد. نکته قابل توجه کاهش میزان مقاومت اقتصادی کشور در بازه سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ است که هم‌زمان با وفور درآمدهای نفتی بوده و نه تنها به ثبات و مقاومت اقتصادی کشور کمکی نشده است، بلکه به شدت اقتصاد ایران را در معرض آسیب‌های خارجی قرار داده است. اتکا به درآمدهای سرشار نفتی، افزایش بی‌رویه واردات، گرفتاری در بیماری‌های هلدنی و تضعیف تولید داخلی، عوامل اصلی کاهش میزان مقاومت اقتصادی کشور در این سال‌ها بوده‌اند. بررسی متغیرهای تشکیل دهنده شاخص مقاومت اقتصادی، نشان دهنده نقش مسلط و غالب عدم ثبات اقتصاد کلان در کاهش مقاومت اقتصادی

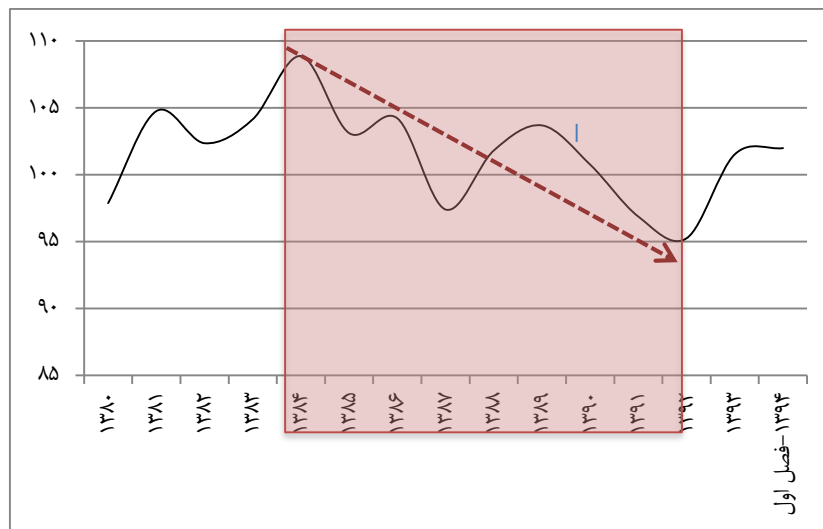

کشور در این دوره است. ملاحظه می‌شود که از سال ۱۳۹۳ شاخص کل مقاومت اقتصاد ایران وضعیت رو به بهبود و مساعدی را در پیش گرفته است که این روند در فصل اول سال ۱۳۹۴ (به دلیل افت قیمت نفت و تداوم رکود اقتصادی در کشور) متوقف شده است.

نمودار-۳. شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران

نمودار-۴. شاخص مقاومت اقتصادی برای ایران در بازه زمانی ۱۳۸۰-۱۳۹۴

در جدول ۳، شاخص مقاومت اقتصادی و اجزای آن در فصل اول سال ۱۳۹۴ (آخرین دوره پوشش دهنده تمامی اطلاعات مورد نیاز برای محاسبه شاخص کل) با فصل گذشته آن و نیز فصل مشابه سال گذشته آورده شده است. ملاحظه می‌گردد که در فصل اول سال ۱۳۹۴، میزان مقاومت اقتصادی کشور کاهش یافته اما نسبت به متوسط سال ۱۳۹۳ کاهش را نشان نمی‌دهد.

جدول-۳. مقایسه فصل اول سال ۱۳۹۴ از منظر مقاومت اقتصادی و اجزای آن با فصل گذشته و فصل

مشابه سال گذشته

متغیر/سال-فصل	فصل اول-۱۳۹۴	فصل چهارم-۱۳۹۳	فصل اول-۱۳۹۳
باز بودن تجاری	۰/۲۳/۹۴	۰/۳۰/۶۰	۰/۲۴/۱۹
وابستگی به واردات استراتژیک	۰/۱۷/۳۳	۰/۱۶/۳۰	۰/۲۲/۲۵
تمرکز کالایی صادرات	۰/۵۶	۰/۵۱	۰/۷۱
تنوع نسبی الگوی صادرات	۰/۷۲	۰/۷۰	۰/۷۴
تمرکز کالایی واردات	۰/۱۷	۰/۱۰	۰/۱۳

تنوع نسبی الگوی واردات	۰/۴۷	۰/۴۵	۰/۴۹
سهم صادرات با فن‌آوری بالا از کل	%۲۸/۸۸	%۳۰/۶۵	%۳۱
تولید ناخالص داخلی سرانه	۶۱۲۵۵۷۸	۶۴۸۴۶۰۳	۶۱۰۳۳۲۵
شاخص فلاکت	%۲۶/۸۷	%۲۷/۵۰	%۲۷/۱۳
کسری بودجه	%۱۵/۴۳	%۱۹/۴۲	%۱۵/۳۷
نسبت هزینه‌های دولت به تولید ناخالص داخلی	%۱۲/۵۳	%۲۱/۰۵	%۱۳/۳۹
بار تکفل	۳/۶۹	۳/۶۷	۳/۶۰
شاخص کل مقاومت اقتصادی	۹۹/۵۵	۱۰۴/۸۵	۱۰۱/۹۹

جدول-۴. شاخص مقاومت اقتصادی و مولفه‌های اصلی آن برای اقتصاد ایران

سال	مقاومت	تاب‌آوری	ثبات اقتصاد کلان	بار تکفل	شاخص کل
۱۳۸۰	۹۱,۸۱	۸۵,۷۹	۱۰۳,۰۴	۱۰۵,۶۷	۹۷,۸۷
۱۳۸۱	۸۵,۷۱	۱۱۲,۵۳	۱۰۸,۷۴	۱۰۸,۰۵	۱۰۴,۷۶
۱۳۸۲	۹۰,۹۸	۱۲۳,۱۸	۹۳,۸۳	۱۰۹,۹۴	۱۰۲,۳۵
۱۳۸۳	۸۴,۷۶	۱۳۱,۲۳	۹۶,۴۷	۱۱۱,۸۰	۱۰۴,۱۵
۱۳۸۴	۸۴,۲۹	۱۴۱,۵۲	۱۰۲,۹۷	۱۱۲,۶۱	۱۰۸,۸۷
۱۳۸۵	۸۳,۵۹	۱۰۶,۱۶	۱۰۶,۸۷	۱۱۲,۰۳	۱۰۳,۱۰
۱۳۸۶	۹۱,۴۰	۱۲۳,۰۰	۹۷,۴۳	۱۱۱,۷۹	۱۰۴,۲۱
۱۳۸۷	۹۷,۳۸	۹۸,۷۴	۹۱,۷۹	۱۰۷,۲۷	۹۷,۳۹
۱۳۸۸	۹۶,۳۳	۹۶,۲۵	۱۰۴,۰۳	۱۰۸,۴۱	۱۰۱,۸۱
۱۳۸۹	۱۰۱,۸۵	۹۵,۹۶	۱۰۷,۶۵	۱۰۵,۳۲	۱۰۳,۶۹
۱۳۹۰	۱۰۱,۴۸	۱۰۱,۵۴	۱۰۰,۳۵	۱۰۰,۰۳	۱۰۰,۷۵
۱۳۹۱	۱۰۶,۳۶	۷۸,۲۴	۹۸,۵۹	۱۰۲,۵۳	۹۶,۸۶
۱۳۹۲	۱۰۷,۵۵	۷۰,۹۱	۹۶,۵۱	۱۰۴,۷۵	۹۵,۲۵
۱۳۹۳	۱۱۱,۸۳	۷۷,۹۸	۱۰۷,۲۰	۱۰۳,۴۲	۱۰۱,۵۳
۱۳۹۴	۱۰۹,۳۳	۸۳,۷۴	۱۰۶,۶۷	۱۰۳,۵۱	۱۰۱,۹۹

۴. جمع بندی و نتیجه گیری

در این مطالعه، با در نظر گرفتن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و با توجه به ادبیات موجود در زمینه مقاومت اقتصادی، شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری مقاومت اقتصادی ایران ارائه کردیم. شاخص اول بر اساس منابع آماری جهانی و در بازه سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۱ برای ۱۴۰ کشور مختلف با تواتر سالانه محاسبه و شاخص دیگری تنها برای ایران و به صورت فصلی محاسبه شد که هدف از آن، ارائه یک سری زمانی مناسب است تا امکان رصد شاخص مقاومت اقتصادی در مقاطع زمانی مشخص سه‌ماهه فراهم شود. شاخص‌های مقاومت اقتصادی می‌توانند برای تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار گرفته و در هدف‌گذاری، وضع استانداردها، پایش و ارزیابی توسعه و نیز ارائه تخمین‌های مقداری مفید باشند.

کمک به تصمیم‌گیری، هدف‌گذاری و وضع استانداردها با استفاده از شاخص‌ها ممکن است. تصمیم‌گیری به وسیله دولت و سایر مقامات باید به حرکتی رهنمون شود که باقاعده، همگن و بر پایه اطلاعات شفاف باشد. شاخص مقاومت اقتصادی می‌تواند برای تعیین جهت حرکت و تأیید اولویت‌های مشخص مورد استفاده قرار گیرد. شاخص همچنین می‌تواند برای هدف‌گذاری مفید باشد. به عنوان مثال، یک کشور با رتبه بالای آسیب‌پذیری در بخش‌های اقتصادی مشخص، می‌تواند اهداف خود را در جهت افزایش مقاومت در آن متغیر و بخش خاص تعیین نماید.

همچنین شاخص‌ها در تشخیص این که یک سیاست یا تصمیم مشخص، به چه میزان نتایج مورد انتظار را تأمین می‌کند و نیز برای تشخیص تغییر مورد نیاز در جهت‌گیری‌ها بسیار مهم هستند. به این منظور، تصمیم‌گیری بر پایه اطلاعات علمی برآمده از شاخص، جانشین تصمیمات کورکورانه و مبتنی بر احساس خواهد شد. علاوه بر این‌ها، یک شاخص پدیده‌ای پیچیده را در قالب یک عدد خلاصه می‌کند. بدین ترتیب می‌توان شاخص‌ها را برای رصد مسیر حرکت در طول زمان و در بین کشورهای مختلف مورد استفاده قرار داد. همچنین سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی می‌توانند از این شاخص‌ها برای تصمیم‌گیری در مورد تخصیص مساعدت‌های مالی و فنی به کشورهای آسیب‌پذیر استفاده کنند. قابل ذکر است که این شاخص یک شاخص ترکیبی است که می‌تواند با متغیرهای دیگر هم شاخص مشابه ساخته شود.

جهت بهبود وضعیت شاخص‌های اقتصاد مقاومتی می‌توان برنامه‌ریزی جهت بهبود زیرشاخص‌های مطرح شده در مقاله را در دستور کار قرار داد که کاهش آسیب‌پذیری تجاری، افزایش مقاومت تجاری، ثبات اقتصاد کلان، بهبود شاخص‌های رفاه و توسعه اجتماعی، کارآمدی بازار خرد و بهبود فضای کسب و کار از جمله این موارد هستند.

منابع

- براتی، محمد علی، (۱۳۸۷). بررسی شاخص‌های بی ثباتی و آسیب پذیری اقتصادی در ایران (یک رویکرد تجربی). موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- مرکز پژوهش‌های مجلس، (۱۳۹۴). بررسی روند تحقق شاخص‌های سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی. مرکز پژوهش‌های مجلس، معاونت پژوهش‌های اقتصادی.
- ممبینی، یعقوب، (۱۳۹۱). مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصاد مقاومتی. همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، دانشگاه گیلان
- مهران فر، مهدی؛ خاوری نژاد، ابوالفضل، (۱۳۹۳). تبیین و اندازه‌گیری شاخص‌های اقتصاد مقاومتی. اولین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد ایران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- Al-Marhubi, F., 2000, 'Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation', *Applied Economics Letters*, Vol. 7, No. 9, pp. 559–562.
- Ben Hammouda, H., Karingi, S., Njuguna, A. and Sadni-Jallab, M., 2006, 'Diversification: Towards a New Paradigm for Africa's Development', *ATPC Work in Progress No. 35*, African Trade Policy Centre.
- Boorman, Jack, et al. **The Centennial Resilience Index: Measuring Countries' Resilience to Shock**. *Global Journal of Emerging Market Economies* 5.2, 2013.
- Briguglio, L. (2003, September). **The vulnerability index and small island developing states: A review of conceptual and methodological issues**. In *AIMS Regional Preparatory Meeting on the Ten Year Review of the Barbados Programme of Action: Praia, Cape Verde*
- Briguglio, L., & Kisanga, E. J. (Eds.). (2004). *Economic vulnerability and resilience of small states*. Malta: Formatek.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2006). **Conceptualizing and measuring economic resilience**. *Building the economic resilience of small states*, 265-88.
- Foxley, A., 2009 , **Recovery: The Global Financial Crisis and Middle-income Countries** , *Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC*.

۱ آسیب شناسی اقتصاد ملی از نگاه اقتصاد مقاومتی در حوزه بین الملل
 علی اکبر حافظیه، یونس گلی

۲۱ برآورد شاخص های اقتصاد مقاومتی
 مرتضی بیرانوند، علیرضا نصرافغانی، محمد آقارضا درمنی

۴۵ بررسی جهانی الگوی اقتصاد مقاومتی: مطالعه موردی کشور روسیه و ایران
 احسان رسولی نژاد

۶۳ الگوی سیاست گذاری گردشگری در راستاری تحقق اقتصاد مقاومتی
 یاسر رمضان نژاد

۸۳ راهبردها و چالش های اقتصاد مقاومتی و ریاضتی
 محمد حسین کریم، حسین امیری

۱۰۷ ارزیابی و انتخاب تأمین کننده و شرکای تجاری در راستای پیاده سازی اقتصاد مقاومتی
 با استفاده از روش تاپسیس فازی (مطالعه موردی شرکت ایران ارقام)
 رسول جمشیدی، سعید علی اکبر

۱۳۱ نقش قوای سه گانه در پیاده سازی سیاست اقتصاد مقاومتی با رویکرد
 مدیریت دولتی نوین
 حامد محمدی

۱۵۵ اولویت بندی شاخص های کیفیت تولیدات داخلی منطبق با اصول اقتصاد مقاومتی
 در صنعت پتروشیمی
 پیام شجاعی، محسن جاجرمی زاده، مسلم علی محمدلو، حسین مهرکی

۱۷۹ خلاصه مقالات منتخب اقتصاد مقاومتی کشورهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی

- 1 The Evaluation of Vulnerability in National Economy from the Perspective of Economic Resiliency at International Scope
 Ali Akbar Hafzie, Younes Goli
- 21 Estimation of Economic Resiliency Indices
 Morteza Beiranvand, Alireza Nasr Esfahani, Mohammad Agharazi Dermani
- 45 Investigation on World Economic Resiliency Model: The Cases Study of Russia and Iran
 Ehsan Rasoulinezhad
- 63 Tourism Policy Making to Achieve Economic Resiliency Goals
 Yaser Ramezannezhad
- 83 Strategies and Challenges of Austerity and Resiliency Economy
 Mohammad Hossein Karim, Hossein Amiri
- 107 Assessment and Choice of Suppliers and Business Partners for Implement of Economic Resiliency Using Fuzzy Topsis Method
 Rasoul Jamshidi, Saeed Ali Akbar
- 131 Role of Three Branches Implementing Economic Resiliency Policy with New Public Administrative Approach
 Hamed Mohammadi
- 155 Prioritization the Domestic Production Quality Indices based on Economic Resiliency in the Petrochemical Industry
 Payam Shojaei, Mohsen Jajarmizadeh, Moslem Ali Mohammadloo, Hossein Mehraki
- 179 Abridgement of Selected Papers about Economic Resiliency in OECD Countries